

V. TRIMAILOVAS

DĒSNIO VIETA NAUJŪJŲ AMŽIŲ NATŪRALISTINĖJE SOCIOLOGIJOJE

XVII—XVIII a., ypač Švietimo epochos, sociologija ligi šiol skatina tyrinėtojus intensyviai ja domėtis. Tokio domėjimosi priežastis ta, kad minėto sociologijos raidos etapo pagrindinės idėjos paliko neišdildomą pėdsaką visame tolesniame pasaulinio socialinio mąstymo vystymesi. Yra žinoma, kokią didelį vaidmenį skyrė marksizmo pradininkai švietėjų idėjoms, pagal tradiciją laikydami švietėjus sociologinio pažinimo novatoriais. Neperdedant galima būtų teigti, jog „švietimo dvasia“ buvo buržuazinės-demokratinės ideologijos prielaida. Nors dauguma istoriosofinių to meto pažiūrų pasirodė esančios istoriškai ribotos, jų poveikis visuomenės mokslui ir visuomenės sąmonei buvo toks stiprus, jog vėliau įsigalėjo taisyklė — pradėti bet kurį naują sociologinį tyrimą nuo kritiškai nuodugnios XVII—XVIII a. visuomeninių-politinių teorijų analizės. Todėl, kai tik iškeliamas tikslas susekti socialinio dėsno problemos tapsmą, neišvengiamai tenka atkreipti dėmesį į šį naujųjų amžių sociologijos laikotarpį, kai visuomenotyra perėmė iš gamtotyros mokslo dėsno idėją.

Dėsno sąvokos kilmė rodo, kad šioji sąvoka yra gana vėlyvas (XIV—XVIII a.) sampratos apie įstatymą apskritai vystymosi produktas. Supratimas apie įstatymą atsiranda dar prieš susiformuojant brandžiam teoriniam mąstymui. Įstatymo vaizdinys atėjo į mokslą iš kasdieninio visuomeninio-politinio bei religinio gyvenimo patirties¹. Šis vaizdinys atstojo kur kas vėlesnę dėsno sąvoką.

Istoriškai pirminis įstatymo (dėsno) supratimas buvo naiviai realistinis: įstatymas čia suvokiamas kaip norma (lemtis, likimas)².

Didėjant politinių-teisinių santykių vaidmeniui bei reikšmei, įstatymo samprata tapo beveik vien teisinės sąmonės elementu, todėl ji buvo naudojama stichiniams socialiniams ir gamtiniams procesams aiškinti gana epizodiškai, tolimesniam šiuolaikiniam mokslo dėsno interpretavimui prasme.

Tai, kad jau daugelis senovės graikų filosofų operavo gamtos įstatymo terminu, nėra pagrindas šį terminą gretinti su šiuolaikiniu mokslo dėsniu.

¹ Голованов В. И. Гносеологическая природа законов науки. — М., 1967, с. 8.

² Эг. Философский словарь логики, психологии, этики, эстетики и истории философии. — СПб., 1904, с. 99.

Antikinė determinizmo koncepcija originali ir savotiška, jos kategorijos kupinos antropomorfizmo ir kartu jos — nuostabus savo kūrybine galia objektyvistinės filosofinės spekuliacijos rezultatas. Antikos filosofijoje „<...> būtinumas tai ne tik objektyvi daiktų tarpusavio priklausomybė, tai visų pirma ant daiktų (ir, žinoma, ant žmogaus) grėsmingai karantis likimas. Dėsningumas — tai ne tik daiktų kitimo tvarka, tai visų pirma daiktų prigimtyje slypinti jų paskirtis, dėl kurios jie kinta taip, o ne kitaip, žodžiu — tai tikslingumas“³.

Pažinimo istorija liudija, kad mokslo dėsnio kategorija yra gamtotyros, o ne filosofijos produktas⁴. Mokslui, tiksliau XIV—XVIII a. gamtotyrai, objektyviai prireikė efektyvesnių negu prieš tai teorinio tikrovės pažinimo priemonių. Fundamentalūs teorinės gamtotyros pionierių J. Keplerio, G. Galilėjaus, I. Niutono atradimai aiškiai prieštaravo scholastinėms teorijoms ir vis sunkiau derinosi su pagrindinėmis plačiai paplitusių natūrfilosofinių sistemų premisomis. Gamtininkų įsitikinimas, kad visuotinių būties apibrėžimų pagrindas yra natūraliai būtinas fizinis savo prigimtimi priežastinis ryšys, negalėjo būti adekvačiai išreikštas įvairaus pobūdžio spekuliatyvinėse konstrukcijose, tokiose kaip „nustatyta harmonija“, „esencija“, „simpatija-antipatija“ tarp kūnų ir t. t. Šiomis sąlygomis gamtotyra palengva performuluoja „seną“, jau gerokai teologijos iškraipytą gamtos įstatymo sąvoką, suteikdama jai naują, gamtamokslinę prasmę⁵. Beje, to meto gamtos mokslai buvo grindžiami mechanistinio pasaulėvaizdžio ir metafizinio mąstymo būdo principais. O tai, suprantama, lėmė gamtos įstatymo sąvokos aiškinimo pasaulėžiūrinį ir metodologinį kryptingumą. Gamtininkai, įsisąmoninę, kad gamtos įstatymai (gamtos dėsniai) neturi imperatyvinės reikšmės gamtai pačiai savaime, vis dar laikėsi tiesmukiškų analogijų tarp gamtos dėsnų ir teisės (moralės) įstatymų tradicijos. Lemiamas vaidmuo čia teko stebimajai natūrfilosofijos gnoseologijai.

Tačiau stebimosios nuostatos ribose „<...> teoriškai aprašinėti objekto elgesį, vadinasi, po senovei formuluoti dėsnius, kurie nubrėžia tokį (ir kaip tik tokį!) elgesį“⁶. Mokslinės formuluotės, virsdamos sankcionuojančiais įstatymais, pačios buvo laikomos gamtos dėsniais⁷. Tokiam požiūriui artimas R. Dekartas. Pasak jo, gamtos dėsniais vadinamos taisyklės, „kurios yra dalinės arba antrinės įvairių visuose kūnuose pastebimų judesių <...> priežastys“⁸.

Taigi mokslinis mąstymas, atskleidęs dėsnio (įstatymo) sampratoje svarbią teorinę priemonę objektyviai taisyklingiems tikrovės procesams api-

³ Lozuraitis A. Tiesa ir vertybė.— V., 1980, p. 47.

⁴ Голованов В. И. Законы в системе научного знания.— М., 1970, с. 30.

⁵ Plačiau apie tai žr. Панибратов В. Н. Категория «закон».— Л., 1980, с. 10—51.

⁶ Зотов А. Ф. Диалектика развития науки, ее ценностные установки и познавательные схемы.— Вопросы философии, 1976, № 1, с. 110.

⁷ Žr. ten pat, p. 109.

⁸ Dekartas R. Rinktiniai raštai.— V., 1978, p. 283.

būdinti, kartu perkėlė juridinius, moralinius ir netgi religinius vaizdinius į beasmenės gamtos sritį. Plačiai paplinta metafizinės dėsnių charakteristikos: dėsniš, atseit, ir „veikia“, ir „draudžia“, ir yra „pažeidžiamas“ ir t. t.⁹ Išsirutulioja versija, kad dėsnis — tai jėga, iš išorės veikianti atskirus reiškinius.

Dėsnių siejimas su jėga arba net su priežastimi yra nekritiško antropomorfizmo ypatybė.

XVII—XVIII a. visuomenotyra taip pat perėmė gamtos įstatymo (dėsnių) idėją. Ši aplinkybė verta išsamesnio svarstymo.

Pirmiausia įsidėmėtina tai, kad tuo metu pirmą kartą socialinės minties istorijoje neregėtu mastu reikėsi gamtamokslinių tyrimų metodų įtaka, dėl kurios visuomenotyra sėkmingai atsisakydavo konservatyvaus teologinio „palikimo“. Visuomenotyra visu rimtumu ėmė toleruoti teorines gamtos mokslų vertybes, nes pagal bendrą nuomonę tik gamtotyra yra pasiekusi „tikrojo“ mokslo idealą.

Todėl visiškai suprantamus sociologų pastangos įrodyti gamtos dėsnių sąvokos aktualumą taip pat visuomeninių reiškinų pažinimui.

Gamtamokslinio determinizmo principų panaudojimas sociologijoje rėmėsi gamtotyros metodologija, kuri, kaip žinoma, buvo metafizinė. F. Engelso pastaba¹⁰, kad metafizinis metodas F. Bekono ir Dž. Loko buvo perkeltas iš gamtotyros į filosofiją, teisinga ir sociologijos atžvilgiu, nes sociologija dar tebesirutuliojo filosofijos viduje. Metafizikos veikiamą sociologiją virto „socialine fizika“. Kita labai reikšminga šios transformacijos prielaida buvo visuomenotyroje tvirtai įsigalėjusios natūralistinės tendencijos¹¹. Ryškiausi šių tendencijų atstovai — tai sociologai novatoriai T. Hobsas, B. Spinoza, Ž. Ž. Ruso, taip pat prancūzų materialistai K. Helvecijus, P. Holbachas ir kt.

Prieš aptariant natūralizmo ir metafizikos santykį, reikėtų nors trumpai sugretinti antikos ir naujųjų amžių natūralizmą. Šia proga reikia pažymėti, jog, pirma, natūralistinė tendencija antikinės pasaulėžiūros raidoje niekada nebuvo vyraujanti, antra, ji tada dar nebuvo tokia mechanistinė, kaip tai būdinga naujųjų amžių natūrfilosofijai. Mėgindami atrasti gamtoje objektyvius visuomenės politinės bei teisinės veiklos pamatus ir kartu išspręsti socialinio teisingumo problemą, senovės natūrfilosofai atsidurdavo natūralistinėje aklavietėje: visuomenė ir žmogus galiausiai ištirpdavo beasmeniuose gamtiniuose procesuose. Štai kodėl antikos švietėjų — sofistų pažiūros nesusiformavo į darnią ir nuoseklią pozityvių sociologinių tiesų sistemą; jos apsiribojo tik pagiežinga socialinių normų antropomorfiškumo ir konvencionalumo kritika.

Kuo gi tada grindžiamas natūralizmo „renesansas“ naujaisiais amžiais? Neieškodami čia visų šio reiškinio priežasčių, nurodysime tik tai, kad iš

⁹ Žr. *Radvilavičius V.* Dėsnių vieta dialektinėje tikrovės interpretacijoje. — *Problemos*, 1969, Nr. 1(3), p. 48.

¹⁰ Žr. *Engelsas F.* *Anti-Diuringas*, — V., 1958, p. 20.

¹¹ Natūralizmas (filosofijoje) — toks metodologinis principas, pagal kurį visuomenės vystymasis aiškinamas gamtos dėsniais (žr. *Filosofijos žodynas*. — V., 1975, p. 305).

antikos paveldėtas „gamtos principas“, kuris bręstančios gamtotyros požiūriu atrodė pernelyg spekuliatyvus, vėliau, specialiųjų gamtos mokslų pasiekimų veikiamas, atgavo savo metodologinę reikšmę. Sparčiai besivystanti teorinė mechanika leido išvėlgti gamtoje griežtus ir konkrečius dėsnius, lyg ir bylojančius apie laisvą nuo tikslingumo, objektyvų visos Visatos mechaninį dėsningumą. Visa tai suteikė naują ir galingą impulsą mechanistinei natūralizmo modernizacijai, tai yra metafizinių vaizdinių projekcijai į socialinių santykių sferą. Natūralistinėje sociologijoje ieškoma galimybių remiantis gamtos dėsniu doktrina apčiuopti visuomeninio-politinio gyvenimo pagrindus.

Svarstant, kiek minėtas galimybes pavyko įgyvendinti, būtinai reikia iš pradžių išryškinti svarbiausius natūralistinės pozicijos bruožus. „Natūralia“ laikoma tokia tvarka, kuri yra laisva nuo antgamtinio prado, pagrįsta natūralia proto šviesa, t. y. racionali, ir pagaliau suderinta su mechanistine gamtotyra. Iš čia ir atitinkami socialinių disciplinų apibūdinimai: natūralioji politika, natūralus teisės mokslas, natūralioji etika ir t. t. Kaip pirminiai teoriniai dariniai, tiriant žmogaus ir sociumo esmę, buvo dedukuojamos fundamentalios žmogaus prigimties ir prigimtinės būklės abstrakcijos. Žmogaus prigimtis buvo suprantama kaip įgimtų ir nesikeičiančių biopsichinių reakcijų („afektų“) ir stimulų („apetitų“) kompleksas. Ji išreiškė žmogaus ir gamtos vienybę, o ši suponavo žmogaus pajungimą tam visuotiniam dėsningumui, kuris „vadovauja“ visos gamtos judėjimui. „<...> Žmogus, kol jis yra gamtos dalis, privalo paklusti jos dėsniams. Tai ir yra tarnavimas dievui. Kol jis šitai daro, tol jis laimingas“¹², — rašė B. Spinoza.

Bendriausia žmogaus prigimties savybe laikomas savisaugos instinktas, kuris suartina žmogų su aukštesniaisiais gyvūnais. Pastarųjų tarpe vyrauja „zoologinis individualizmas“ ir atvira kova už būvį. Individas, savarankiškai (privačiai) užtikrinantis savo gyvybingumą, yra suverenus ir laisvas, bet jo suverenumui ir laisvei irgi būdingas „zoologinis“ atspalvis. Kai prekinė gamyba yra žmogaus poreikių tenkinimo sąlyga, kiti individai jam tampa konkurentais vartojimo reikmenų ir darbo jėgos rinkoje. Konkurencija („visų kova prieš visus“) ir kapitalistinis išnaudojimas yra vienintelis realus visuomeninis ryšys, ekonominė prievarta, jungianti individus į „laisvąją visuomenę“. Savo ruožtu ekonominė prievarta papildoma politine, nes nežabota konkurencija sudaro tokias sąlygas, jog reikia valstybės įsikišimo dėl dabar jau „kolektyvinės savisaugos“. „Laisvoji visuomenė“ konstituojasi į „civilinę visuomenę“, žmogiškieji santykiai pakeičiami „civiliniais“ santykiais. Betgi toks visuomeniškumas suvereniam individui atrodo svetimas, išorinis dalykas, neišvengiama blogybė. Susidaro paradoksali situacija: žmogus, siekdamas pažinti savo „egzistencijos“ esmę, abstrahuojasi nuo svetimų jam visuomeninių ryšių. Kaip tik šis visuomenės raidos paradoksas ir atsispindi pagrindiniuose naujųjų amžių natūralizmo postulatuose.

¹² Спиноза Б. И. Избранные произведения в 2-х томах. — М., 1957, т. 1, с. 144.

Taigi, stingant tikrosios žmogaus ir visuomenės vienybės, reikia ieškoti kitokios, kaip tik žmogaus ir gamtos vienybės. Tad nelieka kitos išeities, kaip įrodinėti žmogaus gamtiškumą remiantis gamtotyros argumentais. Šitai pakreipta žmogaus problema jau išsitenka bendroje mechanizmo problematikoje, kurioje ji atitinkamai interpretuojama. Žmogus čia tampa „atomariniu“ individu-automatu, kurio tikroji, istorijos neiškraipyta prigimtis paprastai apibūdinama išvardijant visiems individams būdingus biologinius poreikius. Anot K. Markso, individas XVIII a. „civilinės visuomenės „pranašams“ <...> atrodo idealas, kurio egzistavimas priskiriamas praecičiai; jis atrodo jiems ne istorijos rezultatas, o jos išeities taškas, nes, pagal jų požiūrį į žmogaus prigimtį, kaip tik jis laikomas gamtą atitinkančiu individu, laikomas ne istorijoje atsiradusiu, o pačios gamtos duotu“¹³.

Taigi socialinis nominalizmas ir natūralistinis individualizmas yra glaudžiai susiję su mechanistiniu pasaulėvaizdžiu.

Bet jeigu individas yra išeities taškas, o ne istorijos rezultatas, tai logiška būtų tarti, kad egzistuoja neistorinė arba nesocialinė būklė, kurioje koncentruota daugybės individų abstrakti prigimtis. Suprantama, kad ši būklė turi būti „natūrali“ aukščiau nurodyta prasme. Taip logiškai pereinama prie kitos svarbios natūralizmo teorinės konstrukcijos — prie žmonių gyvenimo natūraliosios būklės sąvokos. Ši sąvoka buvo teorinė objektyvių visuomenės gyvenimo pagrindų išraiška. Siekiant ją pagrįsti, reikėjo socialinės organizacijos pamatus izoliuoti nuo neesminių ir atsitiktinių, taigi „nenatūralių“ dalykų. Terminui „nenatūralus“ buvo teikiamos dvi reikšmės: platesnioji — tai civilizacijos ir kultūros pasaulis, siauresnioji — tai politinė-teisinė visuomenės santvarka.

Nuosekliai realizuotas izoliacijos principas (socialinis nominalizmas) sąlygojo kraštutinę išvadą, kad visuomenė apskritai yra nenatūralus reiškinys, kuris svetimas gamtiškai žmogaus esmei. Tariaama, kad individai iš principo gali gyvuoti ir be socialinių ryšių arba nors kad tokia galimybė nėra absoliutus nonsensas¹⁴.

Hipotetinė natūralioji būklė buvo išprotaujama remiantis prielaida, jog teoriškai įmanomas toks žmonių gyvenimas, kai vienintelis organizuojantis pradas yra „sava“ žmogaus prigimtis. Iš šios hipotezės plaukė kitos — žmogaus prigimties, natūraliosios teisės, visuomenės sutarties — natūralistinės abstrakcijos.

Nevienoda žmogaus prigimties samprata sąlygojo dvejopą natūraliosios būklės interpretavimą. Pagal pirmą iš jų (G. Grocijus, D. Didro), žmonės, pasikliaudami kažkokiu bendro gyvenimo instinktu, iš prigimties linę vienas į kitą, todėl natūralioji būklė — tai taiki, harmoninga žmonių simbiozė. Pagal antrą variantą (N. Makjevelis, T. Hobsas, B. Spinoza),

¹³ Маркс, К., Энгельс Ф. Сочинения, т. 46, ч. 1, с. 18.

¹⁴ Tokia išvada vainikuoja Ž. Ž. Ruso samprotavimus apie žmogaus ir visuomenės kilmę. Neragindamas grįžti į „aukso amžių“, jis suglumes stebisi, kodėl gamta, tiek mažai tepadarusi, kad atsirastų visuomenė, nesutrukdė žmogui ištrūkti iš gamtos prieglobščio (žr. Ruso Ž. Ž. Rinkiniai raštai.— V., 1979, p. 76, 88—89).

žmonės rūpinasi tik savisauga, todėl natūralioji būklė — tai visuotinis karas. Tačiau mums svarbiausia yra kita — kokią reikšmę turėjo natūraliosios būklės problema plačiausia jos reikšme. Atrodo, teisus yra J. Spektorskis, kuris sako, jog natūraliosios būklės problema išreiškė „<...> socialinės fiziokratijos idėją, natūralaus, ontologinio, o ne normatyvinio, deontologinio žmonių tarpusavio santykių dėsningumo idėją. Ji buvo grindžiama įsitikinimu, jog konkrečioms žmonių tarpusavio santykiams būdingi savotiška mechanika, dėsningumas, tam tikra natūrali tvarka, primenanti fizinės gamtos tvarką“¹⁵.

Be abejo, natūralistų puoselėjama mintis, jog socialinės būties objektyvumo ir dėsningumo ištakos glūdi „prigimtinuose“ žmonėse bei jų tarpusavio santykiuose, buvo teoriškai vaisingesnė už antgamtinę socialinės organizacijos koncepciją. Tačiau nesuprasta liko tai, jog „kaimeninis“ pirmųjų žmonių gyvenimo būdas laikomas vos ne idealios socialinės tvarkos pavyzdžiu, visiškai nepaaiškina visuomeniškumo esmės. Juk pirmąsias bendruomenės „natūralumą“ ir „paprastumą“ sąlygojo ne žmogaus prigimtis, o labai žemas gamybinių jėgų išsivystymo lygis. Tačiau, kad ir kaip būtų, sociologija, ieškodama natūralių (o ne religinių) socialinės kokybės determinančių, žengė teisingu keliu. Sunkumai prasidėjo tada, kai iškilo uždavinys atskleisti visuomenės reiškinių ir jų pažinimo savitumą.

Mat žmogaus prigimtis, laikoma vieninteliu visuomenės gyvenimo šaltiniu, nebuvo paprastas gamtos tęsinys. Žmogus — ypatingas gamtos fenomenas, nes jis geba mąstyti bei doroviškai reguliuoti savo elgesį. Todėl gamtinei žmogaus prigimčiai teko priskirti protą ir moralumą. Netrukus paaiškėjo, jog šita „kompleksinė“ žmogaus prigimtis — ambivalentiška, kadangi, iš vienos pusės, žmogus yra fizinė-biologinė būtybė, kurios elgsena natūraliai determinuojama, o kita vertus, jis protinga, morali būtybė, kuri geba veikti laisvai pagal savo pasirinktus tikslus.

Taigi žmogaus prigimtyje tuo pačiu metu atrandamas ir būtinumas, ir tikslingas veikimas, o tai mechanistinio determinizmo ir jo loginės bazės — formaliosios logikos — požiūriu kvalifikuojama kaip prieštaravimas. Todėl V. Vindelbandas ir akcentuoja anglų moralisto S. Klarko išvadą, jog pagrindinis Švietimo epochos klausimas yra „kaip įmanoma suderinti pasaulio tikslingo valdymo pripažinimą su gamtotyros principais“¹⁶. Tiesa, S. Klarko suformuluotos išvados reikšmė buvo įsisąmoninta toli gražu ne visų XVII—XVIII a. sociologų. Tik I. Kantas visiškai apnuogino teleologijos ir determinizmo dilemą.

Kaipgi vis dėlto mėginami derinti determinizmo ir teleologijos principai? Socialinio proceso determinizmo ir teleologijos santykio problema anksčiausiai iškyla svarstant natūralaus būtinumo ir valios laisvės santykį. Nuoseklus natūralizmas paprastai neigė valios laisvę, nes, pripažinus žmogų gamtos dalimi, jis turi tapti grandimi būtinų kauzaliųjų ryšių, kurie

¹⁵ Спекторский Е. Проблема социальной физики.— Киев, 1917, т. 2, с. 505.

¹⁶ Виндельбанд В. История философии.— СПб., 1913, т. 1, с. 31.

pašalina laisvos valios galimybę. Ypač atkakliai valios laisvę neigė prancūzų materialistai, matydami joje pseudomokslinių spekuliacijų objektą¹⁷. Mat valios laisvės realumo postulatą išlaisvina žmones iš visuotinio determinizmo varžtų, ir tada perniek eina švietėjų pastangos gamtamokliškai determinuoti „tobulą“ visuomeninę santvarką. Be to, gamtiškas žmogus nustotų tada buvęs vienintelis, besąlygiškas socialinės tikrovės atitikimo visuotiniams gamtos dėsniams kriterijus, o gamtos įstatymas neįstengtų vienareikšmiškai sąlygoti kiekvieno žmogaus poelgio. Taigi, nepanaikinus valios laisvės, socialinės santvarkos metamorfozės prarastų „natūralius“ savo kaitos orientyrus.

Tačiau „<...> istorijos proceso determinavimo problemos tapatinimas su žmogaus valios laisvės problema yra metodologiniu atžvilgiu nepateisinamas. Juk istorijos proceso turinys yra bendras daugybės besikryžiuojančių bei vienas kitam prieštaraujančių veiksmų sąveikos rezultatas, iš principo nepaaiškinamas atskirų individų valios ypatybėmis“¹⁸. Lieka tik pridurti, jog natūralizmas nežino tikrosios visuomenės istorijos; svarbiausias jo rūpestis — išprotauti natūralių gamtos įstatymų sistemą, kuria vadovaudamiesi socialiniai reformatoriai galėtų sugrąžinti civilizui žmonijai jau iš dalies prarastas natūralaus žmonių gyvenimo vertybes.

Aišku, kad metafizinio determinizmo ir socialinio nominalizmo koncepcijos iškraipo socialinio dėsningumo problemą. Tai, kas mūsų laikais vadinama socialiniu dėsniu, naujaisiais amžiais dažniausiai nušviečiama tik mechanikos, biologijos, moralės ir teisės terminais. Ypač gyvybingi čia pasirodė esą juridiniai vaizdiniai. Teisinės pasaulėžiūros įtaką sociologijai sąlygojo įsisenėjęs įprotis tyrinėti visuomenės esmę per valstybės prizmę. Neretai valstybė tiesiogiai tapatinama su visuomene. V. Sokolovo žodžiais, „<...> juridinis teisėtumas būdavo universalizuojamas. Jį ne tik kad tapatindavo su morale, bet ir pripažindavo visos gamtos dėsniu“¹⁹.

Kaip tik todėl natūralioji būklė įgydavo ir teisinį statusą: postuluojuama vadinamoji natūralioji teisė (jus naturale), kuri ne taip, kaip pozityvi, civilinė teisė (jus civile) funkcionuojanti, kaip sudėtinė žmogaus prigimties dalis. Ši teisė prilygstanti natūraliai individo laisvei tenkinti elementarius gamtinius poreikius²⁰.

¹⁷ Štai P. Holbacho reziumė: „Jeigu mums būtų žinomas slaptas mūsų organų mechanizmas, jeigu mes galėtume prisiminti visus mūsų patirtus impulsus arba modifikacijas ir visas jų sukeltas pasekmes, pamatytume, kad visi mūsų poelgiai pajungti fatališkam būtinumui, valdančiam ir mūsų atskirą sistemą, ir bendrą visatos sistemą (Гольбах П. Избранные произведения в 2-х томах.— М., 1963, т. 1, с. 236).

¹⁸ Meškauskas E. Visuomenės raida kaip mokslinio tyrimo objektas.— Problemos, 1978, Nr. 2(22), p. 71.

¹⁹ Соколов В. В. Человек, общество, государственность и культура у западноевропейских теоретиков естественного права XVII века.— В кн.: История философии и вопросы культуры. М., 1975, с. 264.

²⁰ Pagal T. Hobsą „<...> natūralioji teisė <...> yra bet kurio žmogaus laisvė savo nuožiūra panaudoti turimas jėgas savo prigimčiai, tai yra savo gyvybei išsaugoti, vadinasi, laisvė daryti visa tai, kas, jo supratimu ir išmanymu, yra labiausiai tinkanti tam priemonė“ (Гоббс Т. Избранные произведения в 2-х томах.— М., 1966, т. 2, с. 156).

Atskyrus natūraliąją teisę nuo pozityviosios, pradėta natūralius gamtos įstatymus, kurie yra pačios gamtos duoti, kelti kaip priešybę pozityviems („rašytiniams“) įstatymams, kuriuos leidžia valstybė. Kita vertus, visa tai suponavo ir šių įstatymų tipų vienybę, kur galima išvelgti ideologinį tikslą legalizuoti, įteisinti natūraliąją žmonių būklę kaip ypatingą žmonijos raidos fazę²¹. Todėl gamtos įstatymas „įteisintoje“ natūraliojoje būklėje įgyja imperatyvo, normos reikšmę. Kadangi žmogaus prigimties imperatyvumas turi būti įsisąmonintas, tai gamtos įstatymas modifikuojasi į „teisinio proto“ priesakus, kartu įkūnydamas ir moralinį būtinumą, nes moralumas kaip natūralus tikslingumas visados lydi „teisinį protą“.

Socialinės žmonių nelaimės prasidedančios tuomet, kai individai ima nepaisyti gamtos įstatymų, kurie esą išakmiai liepia jiems elgtis teisėtai ir dorai. Pagrindinė šių įstatymų paskirtis — kontroliuoti, kaip civilizuotoje visuomenėje vykdoma žmogaus prigimties „grynumo“ išsaugojimo programa, koreguojant pozityviųjų įstatymų leidimo praktiką. „Gero“ valstybinio valdymo sąlygomis natūralieji įstatymai sutampa su pozityviaisiais.

Nesunku pastebėti, jog morališkai ir teisiškai „apređytas“ gamtos įstatymas nėra aklas gamtos dėsnis, — jo kilmė neabejotinai antroposociomorfinė. Prigimtis tegali prabilti žmoguje „protingų“ moralinio ir juridinio teisingumo emocijų kalba. Priešingu atveju civilizacijos naštos prislėgtas individas vargiai galėtų suvokti, ko gi iš jo reikalauja gamta.

Antroposociomorfinė, kaip ir idealistinė, gamtos įstatymo sampratos esmė atsiskleidžia deizmo sociologijoje. Deistinė sociologija kaip tam tikra natūralizmo atmaina kilo ne tik iš siekimo patogiai ir lengvai atsikratyti religija²². Ši natūralizmo atmaina — dar vienas pamokantis metafizinio determinizmo koncepcijos aprobavimo visuomenotyroje pavyzdys. Juk suteikus mechanizmui visuomenės modelio reikšmę, reikia ieškoti gamtos įstatymo atsiradimo šaltinio už gamtos ribų, nes mechanizmas pats savęs „neužsuka“. Todėl mechanizmo judėjimo dėsningumas (taisyklingumas) laikomas išorinio, tai yra dieviško impulso padariniu. Kartu aišku, kad gamtos įstatymų objektyvumą garantuoja dievo galybė, nes „nori to žmogus ar ne — dievas yra visos žemės valdovas“²³. Tačiau deizmas, negalėdamas neigti žmogaus valios laisvės, priverstas pripažinti, jog žmonės, piktnaudžiaudami valios laisve, visą laiką pažeidinėja gamtos įstatymus, nors nepajėgia to paties padaryti negyvosios gamtos dėsnių atžvilgiu²⁴.

Tik griežtam materializmui gamtos įstatymų objektyvumo klausimas nekėlė ypatingų komplikacijų, nes jam žmogaus ir dievo valios santykio problema yra tuščias dalykas. Gamtos įstatymas materialistų lūpomis — ne

²¹ Tarp kitko. XVIII a. sociologijoje jau mėginta atsisakyti natūraliosios būklės kaip nevalstybinio ir nevisuomeninio reiškinių traktavimo.

P. Holbacho nuomone, „žmogus visada gyvena visuomenėje“ (Гольбах П. Избранные произведения в 2-х томах. — М., 1963, т. 2, с. 68).

²² Зг. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, т. 2, с. 144.

²³ Гоббс Т. Избранные произведения, т. 1, с. 360.

²⁴ Монтескье Ш. Избранные произведения. — М., 1955, с. 165.

daugiau kaip „racionalizuotas“ instinktas, kuris po to įforminamas pozityviojoje teisėje²⁵.

Tačiau, kaip gamtos įstatymai determinuoja visuomenės raidos istorinių etapų kaitą — šito negali pasakyti nei materialistai, nei deistai. Čia jie apsiriboja tik sąmojingu teoretizavimu apie pozityviųjų įstatymų specififikacijos būtinumą gamtos, tai yra geografinės aplinkos, klimato ir taip toliau, sąlygų požiūriu.

Š. Monteskjė ir kitų to meto teoretikų kartojamas dėsnio kaip būtinų santykių, plaukiančių iš daiktų prigimties, apibrėžimas taip ir neįgijo sociologinio turinio²⁶. Kita vertus, natūralizmas tik apeliuoja į gamtos dėsnius, operuodamas iš tikrųjų „natūraliais“ ar „nenatūraliais“ įstatymais. Gamtos įstatymo doktrinos nepakankamumą jautė jau Ž. Ž. Ruso, kuris gana skeptiškai vertino tolesnes šios doktrinos tikslinimo perspektyvas²⁷.

Natūralistinės sociologijos analizė atskleidžia, jog gamtos mokslų determinizmo koncepcijos taikymas socialinių procesų tyrimui nėra savaimė suprantamas dalykas, kaip kad buvo manyta sociologų-natūralistų. Neišsiaiškinus žmogaus socialinės prigimties, deterministinė sociumo koncepcija yra mažų mažiausiai abstrakti. Mokslinė (materialistinė) istorijos samprata remiasi ne istorijos dėsningumo deklaravimu, o žmogaus praktinės veiklos vidinių ir išorinių determinančių tarpusavio priklausomybės atskleidimu.

²⁵ *Жг. Ламетри Ж. Сочинения. — М., с. 221.*

²⁶ *Жг. Монтескье Ш. Избранные произведения, с. 163.*

²⁷ *Жг. Русо Ж. Ж. Ринкiniai raštai, p. 62.*